

**ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ, СТИЛІСТИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ
ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІЙ
КНИЖЦІ ОЛЕКСІЯ КОВАЛЕНКА «ФРУКТИ ПРОТИ ОВОЧІВ»**

Юлія КОСТЮК

*доктор філософії з філології,
викладач кафедри української мови та славістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0003-2750-4359
yuliia.kostiuk@tnpu.edu.ua*

Анастасія ГЛАДИН

*здобувач вищої освіти
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0009-0007-0049-2622
anastasiagladin@gmail.com*

У статті проаналізовано мовні засоби творення комічного в українській літературі нонфікшн на прикладі науково-популярної книжки Олексія Коваленка «Фрукти проти овочів». Попри стрімкий розвиток цього сегмента українського книговидання тексти нонфікшн рідко стають об'єктом лінгвостилістичних розвідок, проте становлять особливий інтерес завдяки синтезу рис різних функціональних стилів. Установлено, що книжка «Фрукти проти овочів» Олексія Коваленка виконує, насамперед, пізнавальну функцію, ознайомлюючи читача з ботанічними поняттями й фактами, але при цьому автор знаходить баланс між інформативністю й розважальністю завдяки великій палітрі мовних засобів творення комічного.

Виявлено, що автор широко використовує лексико-фразеологічні (неологізми, терміни, сленгізми, іншомовна лексика, фразеологізми), стилістичні (метафори, порівняння, епітети) та граматичні (звертання, питальні речення, вставлені конструкції) засоби творення комічного. Серед лексико-фразеологічних засобів домінують неологізми іншомовного походження і сленгового характеру, які додають неформальності стилю викладу. Гумористичний ефект збільшується завдяки стилістичному прийому констеляції – змішуванню стилістично маркованих одиниць різних планів, насамперед протиставленню книжних одиниць і сленгу, а також

детермінологізації термінів інших галузей. Фразеологізми у книжці вжито в контексті, де ключові слова фразеологічних одиниць стають елементом мовної гри. Використання тропів в аналізованому творі перетворює рослини на справжніх дійових осіб. Метафори й епітети гумористично описують процеси поширення, розвитку і значення рослин в житті суспільства. Порівняння в Олексія Коваленка мають досить іронічний і побутово-соціальний характер. Синтаксичні засоби творення комічного підтримують діалогічність та іронічний тон оповіді, залучаючи читача до взаємодії. Вставлені конструкції вступають у відношення стилістичного контрасту з основним висловлюванням, наприклад через зіткнення молодіжного сленгу із науковою термінологією. Закцентовано, що використання мовних засобів творення комічного не лише підсилює виразність і образність тексту, а й сприяє популяризації наукових знань. Перспектива подальших досліджень полягає в аналізі інших зразків української науково-популярної літератури.

Ключові слова: засоби творення комічного, лексика, лінгвостилістика, гумор, науково-популярна література.

LEXICAL, PHRASEOLOGICAL, STYLISTIC, AND GRAMMATICAL MEANS FOR CONSTRUCTING HUMOUR IN THE POPULAR SCIENCE BOOK “FRUITS VS. VEGETABLES” BY OLEKSII KOVALENKO

Yuliia KOSTIUK

Doctor of Philosophy in Philology,

Lecturer at the Department of Ukrainian Language and Slavonic Studies

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonis St., Ternopil

ORCID: 0000-0003-2750-4359

yuliia.kostiuk@tnpu.edu.ua

Anastasiia HLADYN

Higher Education Student

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonis St., Ternopil

ORCID: 0009-0007-0049-2622

anastasiagladin@gmail.com

The article examines linguistic means for constructing humour in Ukrainian non-fiction based on Oleksii Kovalenko's popular science book *Fruits vs. Vegetables*. Despite the recent rapid development of non-fiction in the Ukrainian book market, these texts rarely become the subject of linguistic research, despite being of particular interest due to the synthesis of features from different functional styles. Oleksii Kovalenko's book, *Fruits vs. Vegetables*, primarily serves an educational function, introducing the reader to botanical concepts and facts. At the same time, the author strikes a balance between

informing and entertaining, thanks to a wide range of linguistic means for constructing humour.

The analysis reveals that the author extensively employs lexical and phraseological devices (neologisms, terms, slang, borrowings, idioms), stylistic elements (metaphors, comparisons, epithets), and grammatical structures (addresses, interrogative sentences, parenthetical constructions) to construct humour. Neologisms of foreign origin and slang nature dominate among the lexical and phraseological means, adding informality to the presentation style. The humorous effect is enhanced by the stylistic device of constellation, mixing stylistically marked units of different levels. Phraseological units in the book are used in a context where the key words of phraseological units become an element of word play. The use of tropes in the analysed work transforms plants into real characters. Metaphors and epithets humorously describe the processes of the spread, development, and significance of plants in the life of humanity. Oleksii Kovalenko's comparisons are quite ironic and based on social challenges. Syntactic means for constructing humour support the dialogical and ironic narrative, engaging the reader in an interactive experience. Parenthetical constructions often contrast stylistically with the main statement, for example, through the collision of youth slang with scientific terminology. The use of linguistic means of creating comedy not only enhances the expressiveness and imagery of the text but also contributes to the popularization of scientific knowledge. The prospect of further research lies in analysing other examples of Ukrainian popular science literature.

Key words: *means for constructing humour; vocabulary, stylistics, humour, popular science literature.*

Постановка проблеми. Український книжковий ринок активно розвивається, заповнюючи нові жанрові ніші, і протягом останнього п'ятиріччя з'явилися десятки оригінальних нехудожніх творів, які вслід за західним зразком класифікують як *non-fiction*. Література нонфікшн – досить широке поняття, яке може охоплювати документальні, мотиваційні, науково-популярні видання. І якщо раніше У цій сфері домінували перекладні твори, зараз нехудожні книжки українських авторів стають бестселерами. Яскравим прикладом літератури нонфікшн є науково-популярна книжка Олексія Коваленка «Фрукти проти овочів», яка вперше вийшла друком у видавництві «Віхола» 2020 р. і знайомить читача з термінами й фактами з галузі ботаніки у легкому гумористичному викладі.

Дослідження гумору в сучасній українській літературі є надзвичайно актуальним, оскільки дає змогу не лише проаналізувати еволюцію гумористичних жанрів та їхню роль у суспільстві, а й глибше зрозуміти сучасні соціальні процеси, цінності та проблеми, які відображаються у творах українських авторів. Лінгвостилістичні дослідження засобів комічного найчастіше фокусуються на художній літературі (поетичній і прозовій). Дослідження комічного арсеналу українських і світових письменників здійснювали Н. Гуйванюк, О. Калита, Б. Пришва, А. Попович, Л. Мацько, О. Шумейко, Ю. Пацаранюк, О. Кузьмич та ін. Лінгвісти

переважно вивчають мовні засоби творення комічного з акцентом на лексиці та фразеології, рідше – на граматичних інструментах.

Попри велику кількість досліджень засобів творення комічного в художній прозі, поезії, публіцистиці, перекладних текстах український нонфікшн, зокрема науково-популярна література, залишається поза увагою мовознавців, що й зумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є аналіз лексико-фразеологічних, стилістичних та граматичних засобів творення комічного, використаних у книжці «Фрукти проти овочів» Олексія Коваленка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія комічного посідає важливе місце у культурі, поєднуючи і вияви унікального національного світовідчуття, і маніфестації загальнолюдської здатності до сміху. Літературний твір стає точкою перетину ситуативного і мовного комізму. Перший виникає через невідповідність між реальною ситуацією та ідеальним уявленням про неї, а другий створюється зображальними і виражальними засобами мови [4, с. 171]. Саме засоби мовного комізму стають предметом вивчення лінгвостилістів.

Л. Мацько вирізняє словесні й словесно-ситуативні засоби творення комічного. До першої групи мовознавця відносить комічні неологізми, конотативні власні назви, комічні метонімії, синекдохи, евфемізми, спотворення звукового комплексу слова, старослов'янізми, галузеву лексику. До словесно-ситуативних – фразеологізми, повторення слів і фраз, римування [7, с. 398].

О. Кузьмич, аналізуючи мовні засоби творення комічного в українській прозі, зазначає: «До найпоширеніших лексико-стилістичних засобів комічного в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст. належать авторські неологізми, запозичена і термінологічна лексика, антоніми, омоніми, власні назви, а також метафори, порівняння, перифрази, евфемізми» [3, с. 15].

Сьогодні тривають дискусії про зміст терміна «література нонфікшн». Сюди відносять біографії, щоденники, мемуари, підручники, науково-популярну белетристику, документальну літературу тощо. Н. Колошук звужує трактування терміна виключно до документальної літератури [2]. Натомість О. Четвертікова наголошує: «Сучасний науково-популярний текст як один із різновидів нехудожньої літератури має уникати стереотипності, оскільки специфіка популярної манери оповіді визначає вираження індивідуально-авторського образу мислення. Метою автора є підбір слів і висловів, що можуть легко запам'ятатися, точно виражати поняття» [9, с. 182].

Багатство мовних засобів творення комічного реалізується в літературі нонфікшн завдяки унікальному синтезу стилів: від публіцистичного вона успадковує інформаційність та прагнення впливати на читача, від офіційно-ділового – документальність, від наукового – точність викладу. Водночас включення оповідних елементів надає нонфікшну художньої виразності [6, с. 96]. У цьому контексті книжка Олексія Коваленка «Фрукти проти овочів» – яскравий приклад індивідуально-авторського викладу, який знаходить баланс між інформативністю й розважальністю завдяки великій палітрі мовних засобів творення комічного.

Серед лексико-фразеологічних засобів у «Фруктах проти овочів» домінують неологізми, терміни та фразеологічні одиниці. Перш за все, автор часто використовує неологізми іншомовного походження або сленгового характеру, щоб привернути увагу читача, викликати сміх і додати неформальності стилю викладу: *Щоправда невдовзі хвиля **хайпу** за цукровими буряками впала* [1, с. 24]; *Прийшов, побачив і переміг, адже навесні він швидко утворював листочки, а тому відірвати англійців чи французів від свіжої зелені можна було хіба що за вуха або заради чергової **епічної заруби** у воєнних конфліктах* [1, с. 33]; *Звісно, як не спокуситися таким вишуканим овочем із дивакуватим смаком і **прокачаними скілами** легкого транспортування та зберігання* [1, с. 45].

Услід за С. Педченко спостерігаємо, як використання англізмів створює ефект несподіваності й деавтоматизує процес сприйняття повідомлення [5]. Завдяки стилістичному прийому констеляції – змішуванню стилістично маркованих одиниць різних планів – гумористичний ефект збільшується. Здебільшого контраст заснований на протиставленні книжних одиниць і сленгу (*клінічний випадок, конфлікт інтересів – хейтери; цинк, магній, мідь – прибамабси*): *Щоправда лікарі, які описали цей **клінічний випадок**, у статті заявили про **конфлікт інтересів**: вони не люблять брюсельську капусту. **Хейтери!*** [1, с. 54]; *У насінні упаковані солідні дози **цинку, магнію, міді, вітаміну Е** й багатьох інших корисних **прибамбасів** для вашого організму* [1, с. 86].

Олексій Коваленко творить і авторські неологізми, зокрема *помідороплас-тика* [1, с. 153], *асфальтіший* [1, с. 193]. Останню одиницю він використовує у фразі *асфальт асфальтіший*, яка є прикладом градації, тобто створює ефект наростання шляхом послідовного посилення висловленої думки. О. Шумейко відзначає, що оцінну семантику та стилістичні функції акцентує незвичне контекстуальне оточення okazіоналізмів [10, с. 193]. Частково гумористичний ефект справляє і порушення усталених в українській мові принципів творення ступенів порівняння, які зазвичай не властиві відносним прикметникам.

Терміни з інших галузей, зокрема мистецтвознавства та військової справи, у книжці детермінологізуються і стають основою творення образності: *Красоля велика – кулінарна **прима** серед овочів-квіток* [1, с. 63]; *Інакше ці хрусткі корінці не допоможуть побачити ні нижній рядок у кімнаті знущань окуліста, ні світле майбутнє й **ренесанс** української науки* [1, с. 21]; *...коли механічні тканини й розсолі насінини ще не перетворили фрукт на зашкарублий **бронетанк*** [1, с. 160].

Також автор у своїй книзі вдало використовує фразеологізми, уміщуючи їх у контекст, де ключові слова фразеологічних одиниць стають елементом мовної гри: *Проте якщо черговий політик **вішає** вам **локину на вуха** – вимагайте від нього хоча б **макаронні вироби**...* [1, с. 107]; *Ти живеш посеред рослин, за якими стежить людина, отримуєш щедрі подачки добрив і життєдайної вологи від людини й **не дуєш ні в які вуса**, адже ти не якийсь там **горох**...* [1, с. 113].

У науково-популярному тексті О. Коваленко часто використовує для творення комічного тропи, зокрема метафори, епітети, порівняння.

Оскільки книжку присвячено фруктам і овочам, через метафори автор робить їх справжніми дійовими особами, за історією яких читач уважно стежить: *На терени*

сучасної України **буряк приїхав із гастролями** [1, с. 22]; **Саме це чудо давньої селекції на попутках дісталось Греції** [1, с. 27]. Ці метафори гумористично описують процес поширення культурних рослин на українську територію. Багато фруктів і овочів завдяки метафорам проявляють характер: **Каперс піддався на вмовляння агрономів та став одомашненою рослиною...** [1, с. 59]; **Хто ж так помпезно прямує в нашу тарілку? Цю гібридну рослину кличуть фіалка Вітторка** [1, с. 67].

Епітети також відіграють роль у творенні комічного, посилюючи образність та виразність мови твору. Вони не лише виділяють ключову якість або рису предмета, а й допомагають читачеві живо уявити його. Зокрема, автор застосовує такі епітети: **Жителі тих країв із радістю навчались чужому арахісу, цураючись свого ріднесенького бамбарського (*Vigna subterranea*). Бобові манкурти!** [1, с. 88]; **Хоч гарбуз звичайний походить з Північної Америки, де вирощується із VIII–VII тисячоліття до н. е., та на міжконтинентальну маршрутку йому довелося чекати досить довго – ніякої тобі гарбузової каші до 1492 року!** [1, с. 158]; **Гарбузи – це багатолікі боги нашого столу** [1, с. 158].

Порівняння в Олексія Коваленка мають досить іронічний і побутово-соціальний характер: **Нарізання свіжої цибулі, як і перегляд випуски своєї заробітної плати, може викликати неконтрольоване слюзовиділення** [1, с. 47]; **Здебільшого стручки повністю в їжу не вживаються, а от дорогоцінні насінини всередині – ще й як! Особливо якщо вони належать представникам роду з назвою, гіркішою за долю українського народу, – гірчиця** [1, с. 124]; **Зараз культура поїдання каштанів відроджується, але не так жваво, як рухається ваша маршрутка, коли не встигає на роботу** [1, с. 101].

Ще однією групою засобів творення комічного є синтаксичні: звертання, питальні речення, вставлені конструкції.

Звертання, переважно адресовані персоніфікованим фруктам та овочам, мають гумористичний ефект завдяки використанню елементів офіційно-ділового стилю: **Так-так! Шановний мигдалю, ви стверджуєте, що є горіхом?** [1, с. 93]; обігруванню мемів: **У 2007 році сенат Оклахоми визнав кавун офіційним овочем штату (чуєш, Карле, овочем!)** [1, с. 146].

Автор підтримує діалогічність та іронічний тон, залучаючи читача до інтерактивної взаємодії, і постійно вживає займенники другої особи. Посилюють ефект питальні й окличні речення, які апелюють безпосередньо до аудиторії: **У вас теж з'явилася нав'язлива ідея заправити салат із салату олією із салату?** [1, с. 30]; **Якщо вам мало калорій – полийте страву олією та підпаліть!** [1, с. 92]. Питальні речення часто звернені до фруктів і овочів, про які ведеться оповідь: **Огірок, куди ж ти зник з Англії на 250 років?** [1, с. 165]. Також Олексій Коваленко для пояснення ботанічного терміна *гарбузина* обігрує у питальному реченні популярний дитячий вірш: **Ходить гарбуз по городу та питається в родини: «Ой, чи живі, чи здорові всі власники гарбузини?»** [1, с. 157].

Ще одним засобом творення гумору є використання автором **вставлених конструкцій** – синтаксично відокремлених мовних одиниць, побічних зауважень, асоціативних висловлювань, виявлень ставлення до явищ, експресії, які переривають основне повідомлення [8, с. 89]. Ці конструкції часто вступають у відношення стилістичного контрасту з основним висловлюванням, наприклад через зіткнення молодіжного сленгу з науковою термінологією: **Але, щоб не косплеїти**

еmoboїв із 2007-го, можна охолодити цибулю перед нарізанням (у холодному середовищі ферменти не такі активні) [1, с. 47]; або через ситуативний гумор: *Суданську троянду можна було б запроторити й у розділ, присвячений листкам, адже в цій рослині їх теж споживають (а якщо їдці дуже голодні – проковтнуть навіть з молодими стеблами)* [1, с. 62–63].

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Аналіз науково-популярної книжки Олексія Коваленка «Фрукти проти овочів» виявив широкий арсенал мовних засобів творення комічного: лексико-фразеологічні (неологізми, сленгізми, іншомовна лексика, фразеологізми, терміни), лінгвостилістичні (метафори, епітети, порівняння) та граматичні (звертання, питальні речення, вставлені конструкції). Зафіксовано часте використання стилістичного прийому констеляції, який формує індивідуально-авторський стиль Олексія Коваленка, що забезпечує баланс між інформативністю та розважальністю. Використання мовних засобів творення комізму не лише підсилює виразність і образність тексту, а й сприяє популяризації наукових знань, роблячи їх доступними для широкої аудиторії.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у дослідженні мовних засобів творення комічного в текстах інших сучасних науково-популярних авторів як потужного комунікативного інструмента, що поєднує пізнавальну та естетичну функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваленко О. Фрукти проти овочів. Київ : Віхола, 2021. 224 с.
2. Колошук Н.Г. Нефікційна проза. Київ : Каравела, 2021. 332 с.
3. Кузьмич О. Мовні засоби творення комічного в українській прозі кінця ХХ століття – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2015. 24 с.
4. Монастирська Х. Засоби творення комічного в творах української та англійської літератури (алегорійні пропріальні номінації). *Львівський філологічний часопис*. 2018. № 3. С. 170–174.
5. Педченко С. Роль англізмів у реалізації категорії комічного (на матеріалі роману Ірени Карпи «Як виходити заміж стільки разів, скільки захочете»). *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2023. Вип. 2. С. 39–46.
6. Сітко А., Воротченко В. Нон-фікшн як особливий феномен лінгвістичного перекладознавства. *Modern philological research: a combination of innovative and traditional approaches: Conference Proceedings, April 27–28*. Tbilisi: Baltija Publishing, 2018. Р. 96–99.
7. Стилістика української мови : підручник / за ред. Л. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
8. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. Русанівський та ін. Київ : Українська Енциклопедія, 2004. 824 с.
9. Четверікова О. Комунікативні та лінгвокультурологічні передумови дослідження науково-популярного тексту. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2016. № 35. С. 178–183.
10. Шумейко О. Мовні засоби творення комічного: неологізми. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2017. Вип. 64 (2). С. 192–195.

REFERENCES

1. Kovalenko, O. (2021). *Frukty proty ovochiv* [Fruits against Vegetables]. Kyiv: Vikhola. 224 p.
2. Koloshuk, N. (2021). *Nefiksiina proza* [Nonfiction prose]. Kyiv: Karavela, 2021. 332 p.
3. Kuzmych, O. (2015). *Movni zasoby tvorennia komichnoho v ukrainskii prozi kintsia 20 stolittia – pochatku 21 stolittia* [Linguistic Means of Creating Humor in Ukrainian Prose in the late 20th Century and Early 21st Century]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Luts'k. 24 p.
4. Monastyrska, Kh. (2018). *Zasoby tvorennia komichnoho v tvorakh ukrainskoi ta anhliiskoi literatury (alehoriini proprialni nominatsii)* [Means of Creating Humour in the Ukrainian and English Literature (Allegorical Proper Names)]. *Lvivskyi filolohichnyi chasopys* [Lviv Philological Journal]. Vol. 3. P. 170–174.
5. Pedchenko, S. (2023). *Rol anhlyzmiv u realizatsii katehorii komichnoho (na materialy romanu Ireny Karpy «Yak vykhodyty zamizh stilyky raziv, skilyky zakhochete»)* [The Role of Anglicisms in the Realization of the Comic Category (Based on Irena Karpa's Novel «How to Get Married as Many Times as You Want»)]. *Akademichni studii. Seriya «Humanitarni nauky»* [Academic Studies. Series: Humanities]. Vol. 2. P. 39–46.
6. Sitko, A., Vorotchenko, V. (2018). *Non-fikshn yak osoblyvyi fenomen linhvistychnoho perekladoznavstva* [Non-fiction as a Special Phenomenon in Linguistic Translation Studies]. *Modern philological research: a combination of innovative and traditional approaches: Conference Proceedings, April 27–28*. Tbilisi: Baltija Publishing. P. 96–99.
7. Matsko, L. (Ed.). (2003). *Stylistyka ukrainskoi movy* [Stylistics of the Ukrainian Language]. Kyiv: Vyshcha shkola, 462 p.
8. Rusanivskyi, V. et al (Eds.). (2004). *Ukrainska mova: Entsyklopediia* [The Ukrainian Language: Encyclopaedia]. Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska Entsyklopediia". 824 p.
9. Chetverikova, O. (2016). *Komunikatyvni ta linhvokulturolohichni peredumovy doslidzhennia naukovo-populiarnoho tekstu* [Communicative, Linguistic, and Cultural Prerequisites for Researching Popular Science Texts]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Izmail State University of Humanities]. Vol. 35. P. 178–183.
10. Shumeiko, O. (2017). *Movni zasoby tvorennia komichnoho: neolohizmy* [Linguistic Means of Creating Comedy: Neologisms]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriya: Filolohichna* [Scientific Bulletin of the Ostroh Academy National University]. Vol. 64 (2). P. 192–195.

Стаття надійшла: 30.09.2025

Прийнято: 18.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

